

Василь Хавроненко,
канд. філос. наук, доцент кафедри філософії
Київського національного університету
будівництва і архітектури

ТРАДИЦІЙНІ КУЛЬТИ І РИТУАЛИ КИТАЮ

*Не смотри на то, что чуждо ритуалу,
Не говори того, что чуждо ритуалу,
Не внемли тому, что чуждо ритуалу,
Не делай ничего, что чуждо ритуалу.
Луньюй, 12, 1*

Havronenko Vasyl. Traditional Cults and Rituals of China.

The work is devoted to researching of cult rituals of traditional Chinese society. It is shown that this the rituals have a fundamental culture-forming role in the civilization models of east type. The ideas of Confucius about rituals of education of noble man, achievement of social harmony and maintenance of space order are expressed.

Keywords: cult, rituals, Heaven, Chinese ceremonies.

Хавроненко Василий. Традиционные культы и ритуалы Китая.

Работа посвящена исследованию культовых ритуалов традиционного китайского общества. Показана их фундаментальная культуuroобразующая роль в цивилизационных моделях конфуцианского типа. Выражаются конфуцианские представления о ритуалах как средствах воспитания благородного человека, достижения социальной гармонии и поддержания космического порядка.

Ключевые слова: культ, ритуалы, небо, китайские церемонии.

Духовне життя громади сконцентоване в культах. У них знаходить своє вираження самосвідомість і духовний стан віруючих, етнокультурні традиції, форми організації суспільного життя і особливості природно-географічного середовища. Культ — «це система релігійних дій, предметів і символів, протягом певного часу етноконфесійно зорієнтованих, апробованих у релігійній практиці і при потребі змінюваних»¹. Ритуалом у вітчизняних джерелах називають «сукупність приписів і правил, які визначають порядок виконання обрядів, церемоній релігійного культу»².

Культові церемонії, які в контексті китайської культури традиційно називають ритуалами, є однією з найважливіших особливостей класичного китайського суспільства часів імперії. Вони органічно вплетені в оригінальну китайську цивілізаційну модель і є, по суті, її фундаментальною соціокультурною основою. У Китаї відсутні релігія і церква в західному розумінні цих слів. Буддизм, даосизм, а тим більше конфуці-

¹ Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. — К.: Четверта хвиля, 1996. — С. 173.

² Там само. — С. 282.

анство релігіями ми називаємо досить умовно. Словом «релігія», ми, враховуючи специфіку Китаю, скоріше показуємо певну сукупність культових ритуалів і церемоній. Існують авторитетні думки вчених про те, що в Китаї міфологія і релігія були практично повністю замінені етико-ритуальними нормами.

Отже, культова складова, на відміну від релігійно-догматичної, в китайській традиції досить розвинена, що й відмічали християнські місіонери, спостерігаючи наявність у Китаї великої кількості храмів, монастирів та інших культових споруд, присутність у кожному домі предметів культу. Очевидною була також відповідна активність людей, масова участь їх у культових ритуалах, і це при тому, що ідея Бога-Творця, який би карав і милував, не була поширена.

Дослідження китайських національних культів показує, що для них характерними є такі риси:

- синкретизм — поєднання різних культів,
- символізм — заміна реальних речей і дій їх ритуальними символами,
- консерватизм — збереження старих традиційних культових елементів,
- політичний конформізм — прагнення пристосуватися і навіть інтегруватися до політичної влади,
- секуляризація культових ритуалів, їх, згідно європейських поглядів, непомірно світський характер.

У цілому, еволюція релігійних культів Китаю розвивалася шляхом прагматичної оптимізації традиційних культів і пристосування їх до політичних потреб. Державницька ідеологія формувалась навколо офіційного, перш за все імператорського, культу. В ньому ж вона знаходила свій вираз. Знання всього комплексу ритуалів стало надбанням і привілеєм вчених-чиновників, які мали підтверджувати ці знання складанням відповідних екзаменів.

У Китаї найвпливовішими в ті часи і до сьогодні залишаються три релігійно-філософські вчення: конфуціанство, даосизм і чань-буддизм, єдність яких виражена в понятті «сань-цзяо», що, починаючи з п'ятого століття, відтворює ідею: «три вчення складають, по суті, одне».

В їх поєднанні ми спостерігаємо історично сформований своєрідний релігійно-філософський синкретизм як органічне поєднання різних культів, філософських ідей і вчень. Взаємна толерантність цих вчень пояснюється відсутністю в них догматичних основ, принципових положень, які б визнавались абсолютно істинними і навколо яких точилась би непримиренна боротьба. Так, для буддизму в його китайському різновиді «чань» та японському «дзен» характерною особливістю є те, що він не дає «правильних відповідей», заперечує авторитетність «священних» текстів і навіть необхідність їх вивчення.

Конфуціанство, даючи людям етико-ритуальні правила поведінки, системні моральні та естетичні цінності, залишало поза своїми межами містичне та ірраціональне. Бути містиком чи то атеїстом, даосом чи то буддистом не заважає людині бути в той же час і конфуціанцем. Конфуціанство зосереджує увагу на поцейбічному житті, навчаючи, що найважливішим у житті людини є благо родини-суспільства і що вона має всяк сприяти цьому благу власними зусиллями в навчанні і праці, належним рівнем моральності у поведінці.

Китаєць міг змінити свій соціальний статус, поміняти богів, міг навіть прийняти іслам чи то християнство, але в чому він вільно чи невольно, свідомо чи несвідомо не змінювався, так це в тому, що залишався носієм, по своїй суті, конфуціанського комплексу етико-ритуальних принципів і норм. Соціальне функціонування цих норм здійснюється на рівні автоматизму здобутого з колиски стереотипу.

Онтологічною підставою релігійно-філософського синкретизму є характерні для китайської філософської думки уявлення про мінливість, плинність, недосконалість Піднебесної. У китайській філософії відсутнє чітке розмежування на духовне і матеріальне, сакральне і мирське. Природні, соціальні, духовні процеси — суть єдині. Далі ми зупинимось ще на деяких проявах китайського синкретизму.

У традиційному китайському суспільстві не існувало поділу на світську та релігійно-духовну владу, ієрархія світської і релігійної влади здебільшого була єдиною. Державне правління мало форму теократичної абсолютної влади однієї особи. Монарх не стільки переймався виконанням адміністративних обов'язків, скільки в ролі верховного медіума підтримував ритуальний зв'язок між Небом і Землею, здійснюючи жертвопринесення і прагнучи виявити волю Неба в своїх думках. Архітектура столичних міст, імператорських палаців та інших офіційних споруд визначалась, перш за все, їх ритуальними призначеннями. Столиця в імператорському Китаї була більше зорієнтована на вираження сакральної величі верховного правителя та на необхідність виконання ним ритуальних обов'язків, ніж на задоволення потреб жителів міста. Імператор — Син Неба — був верховною духовною особою для всіх основних релігійних культів Китаю і, як вважалося, він виконував свої функції згідно волі Неба. Неналежне виконання імператором цих функцій могло призвести до втрати ним небесного мандата.

Влада всіляко підтримувала певні релігійні культу підкорених народів, намагаючись максимально інтегрувати їх в офіційну культову систему імперії. У свою чергу для конфуціанства, даосизму і буддизму спільним було шанобливе ставлення до імператорського культу. Рядовий же китаєць з кожного культу брав те, що йому було потрібно, переважно не усвідомлюючи окремішність цих культів.

Синкретизм проявлявся і в особі китайського мудреця-філософа. Він поєднував у собі різні форми знання і діяльності, прагнучи, склавши відповідні екзамени і отримавши посаду, безпосередньо виконувати обов'язки чиновника чи то бути радником можновладців. Крім того, китайський мудрець-філософ володів і сакральними знаннями і міг бути задіяний як фахівець з виконання певних культів.

Отже, у традиційному Китаї релігійно-філософський синкретизм проявлявся в духовно-практичному житті кожного китайця у тому числі в співіснуванні певної системи культів. Серед яких чинне місце займали культ Неба та культу предків. По своїй формі, культ у Китаї — це сукупність необхідних ритуальних дійств, які мають символічний характер, соціальну значимість і проводяться з метою магічного впливу на реальність (навіть у її космічному вимірі).

Життя людини в традиційному китайському суспільстві насичене певними ритуалами і культовими церемоніями, в яких вона в тому чи іншому статусі бере участь. Церемонії формувались і відточувались протягом багатьох століть і являють собою спеціально впорядковані колективні дійства із залученням великої кількості символічних предметів. Ритуали, як і державність, у Китаї мають давню історію. Уже в перші століття правління династії Чжоу (1121—256 рр. до н. е.) велися записи окремих деталей ритуалів. Деякі з цих записів, нехай і в пізніших версіях, дійшли до нас. У той час основні релігійні культу Китаю ще не були сформовані, були відсутні храми і монастирі. Функції жерців виконували глави сімейств і кланів, родові старійшини та державні посадовці, а в найповажніших ритуалах брали участь правителі держави.

Конфуцій і його послідовники на основі давніх обрядів, ритуалів і культів розробляли і відстоювали концепцію офіційного ритуалу як фундаментальної основи життя в Піднебесній. Незважаючи на опір ритуалізації китайського суспільства з боку представників таких впливових у V—III ст. до н. е. вчень, як моїзм і легізм, і навіть тимчасову перемогу останнього в епоху династії Цинь (221—207 рр. до н. е.), конфуціанство все ж узяло верх. Легісти в питаннях державного управління віддавали перевагу політичному насильству, конфуціанці ж — ритуалу, як гуманістичному засобу впливу на громадян.

Конфуціанство, починаючи з епохи династії Хань (206 р. до н. е. — 220 р. н. е.), увібравши в себе вчення легістів, стало офіційною ідеологією китайської імперії. Відбулося возвеличення і навіть обожнення самого Конфуція. По всьому Китаю почалося зведення храмів на його честь, де розміщувались дощечки з його іменем та іменами його послідовників. Починаючи з 555 р., наявність храму Конфуція стала обов'язковою для кожного міста. Найважливіші церемонії проводяться в них до дня народження Конфуція (27-й день 8-го місяця). У цих

церемоніях брали участь усі чиновники імперії на чолі з Сином Неба. У XII ст. на місці, де стояв будинок, у якому жив Конфуцій, було споруджено в його честь величний храм. Формою він нагадує імператорський палац, оточений стіною з червоної цегли. У ньому симетрично розташовані будівлі, головна з яких — Дачанянь — Палац вищої досконалості, де відбувалися ритуальні жертвопринесення. Цей храм і сьогодні є справжнім центром китайської культури. Була, в свій час, розроблена ритуальна церемонія, яка здійснювалась на його могилі. Лише в КНР культ Конфуція перестав мати офіційний статус на державному рівні.

Найавторитетнішим писемним джерелом офіційних ритуалів в імператорському Китаї був твір «Лі-цзи», який уклали конфуціанці протягом VII—I ст. до н. е. Конфуцій стверджував, що людина має обмежену здатність передбачення наслідків своєї активності, тому мусить довіритися авторитету пращурів, яким було відкрите лі і які власним досвідом довели його незаперечну правильність. Після надання конфуціанству статусу державної ідеології твір «Лі-цзи» став каноном обрядовості, етикету та норм поведінки для всього імператорського Китаю.

Поняття лі (ритуал) сприймається як своєрідний ритуально оформлений моральний кодекс. Воно відображає певну церемоніальну, символічну дію, яка має сакральне значення. Ритуалом вважаються, як поклон китайця перед сімейним вівтарем, так і велелюдні, складні і дорогі перформанси на чолі з вищими чиновниками і Сином Неба. Лі — зазвичай перекладають як ритуал, етикет, церемонія, пристойність, стриманість, обряд. Конфуціанство, на відміну від інших китайських учень, багато уваги приділяло ритуалу та музиці, а отже етичному та естетичному вихованню. Воно розглядало їх як засіб самовдосконалення і формування шляхетної людини. Ритуали в освіті — це навчальна дисципліна, яка має виховувати слухняність, стриманість, взаємну повагу, привчає виконувати свої обов'язки не через страх перед покараннями, а через усвідомлення їх необхідності. Виконання ритуалу потрібне для досягнення внутрішньої рівноваги, впевненості в собі та шанобливого ставлення до людей. Крім того, ритуал розглядається як засіб досягнення соціальної злагоди і як джерело гармонії у Піднебесній. Конфуцій вважав, що ритуальні дії узгоджено входять у глобальний ритм космічного життя, а тому точне відтворення кожного жесту, кожного слова є важливим. Невиконання ритуалу спрямовує людські дії в бік занурення у безлад і хаос. Ще одна, можливо, найважливіша мета ритуалу це підтримання космічного порядку. Людина в колективному розумінні цього слова у структурі всесвіту розглядається як активний суб'єкт світобудови, від якого залежить не тільки соціальна згода, а й космічний порядок у цілому. У тріаді Небо — Земля — Людина воля Неба не абсолютна, і для її ре-

алізації потрібна відповідна співучасть людини. Без розуму людини природа недосконала. Кожна людська дія резонує на рівні загальності, викликаючи не наслідок, а відгук. Людина несе колективну відповідальність за світову злагоду. Здійснення ритуалів і є формою співпраці людини з вищими силами, по суті, своєрідним діалогом з ними, в якому людина є активним суб'єктом. Ось як описують один із імператорських ритуалів. У найдовшу ніч року, коли досягає свого максимуму темна сила інь, імператор здійснює жертвопринесення Небу і силі ян, аби підтримати відродження світла і тепла в середині зими і забезпечити відродження весни.

Отже мета проведення ритуальних церемоній — не лише вираження впорядкованої соціальної ієрархії, коли кожен грає роль відповідно до свого статусу, і не лише засіб відтворення традиційного знання на рівні міфології, а і, що найважливіше, необхідний людський внесок у космічний порядок. Ритуал, на думку Конфуція, поєднує світ живих людей зі світом предків, духів і великих мудрих минулого. Завдяки ритуалу підтримується необхідний баланс духовних енергій у всіх світах. Порушити ритуал означало розірвати зв'язок між світами, тим самим зруйнувати космічну гармонію.

Значущість офіційних ритуалів у середньовічному китайському суспільстві можна продемонструвати на структурі тогочасного центрального уряду епохи династії Тан (618—907). Він складався з шести відомств, кожне з яких мало чотири відділи.

1. Відомство чинів.
2. Відомство податків.
3. Відомство ритуалів.

Через те, що останнє відомство нас особливо цікавить, ми розглянемо його підрозділи: перший — відділ, який займався питаннями організації ритуалів, веденням відповідних протоколів; другий — відділ жертвопринесень, що займався підготовкою офіційних ритуалів, які були частиною жертвних церемоній; третій — відділ поставок тварин і продуктів для жертвних обрядів; четвертий — відділ прийому гостей.

4. Військове відомство.
5. Відомство покарань.
6. Відомство громадських робіт.

Крім того, на території імператорського міста функціонувало ще дев'ять дворів. Найважливішим серед них був двір імператорських жертвопринесень, який опікувався всім, що мало стосунок до культових ритуалів імператорської сім'ї.

Отже, ми бачимо, що в структурі уряду відомство ритуалів за своєю значущістю стоїть на високому третьому місці, вище навіть військового відомства, яке на той час мало близько одного мільйона військовослужбовців і відповідний бюджет³. І в

³ Классический Китай / Иван Каменарович. — М.: Вече, 2006. — С. 114—121.

цьому ми бачимо найбільшу заслугу конфуціанства, яке протягом більше, ніж дві тисячі років, незважаючи на особисту симпатію чи то антипатію можновладців, залишалося дієвим засобом управління в Піднебесній. Крім того, варто відмітити, що Конфуцій і його послідовники зробили все можливе, аби поширений в основному серед знаті культ предків став основою релігійно-етичних норм серед нижчих верств.

Крім офіційних і релігійних, існують також ще й сімейні культу, основою яких є уже згаданий нами культ предків. У широкому розумінні цього слова культ предків включає в себе пошану і покору не тільки до батьків, а й до людей, які займають більш високі посади та представляють старші покоління. Тут доречним буде відмітити, що в так званому «Танському кодексі» найтяжчим злочином було визнано батьковбивство. «Боги», до яких звертається китаєць у своїх «молитвах», найчастіше є насправді легендарними чи то реальними людьми попередніх поколінь, яких він глибоко поважає, вважаючи їх мудрими і досконалими. Тут ми скоріше бачимо ставлення учня до вчителя, який не вимагає покори і не погрожує покаранням, а навчає як треба жити. До речі, вчитель у перекладі з китайської — «раніше народжений». Вислів «китайці богам не молились, вони лише їх пригощали» має право на існування, оскільки спільна трапеза в ритуальному жертвопринесенні була універсальним засобом досягнення порозуміння з богами.

Християнські місіонери у вісімнадцятому столітті, знайомлячись з традиційними для Китаю культурами, не могли визначитись, який характер вони мають: релігійний чи світський. Бентежила їх відсутність Всевишнього, до якого б люди зверталися зі своїми проханнями. Відмічали вони також відсутність у зверненні до вищих сил прагнення досягти особистої вигоди. Спостерігаючи буденне життя китайців, відмічали феномен, який вони назвали «китайські церемонії». Їх дивувала церемоніальність поведінки китайців у повсякденному спілкуванні. Вони відмічали, що в жодній релігійній системі світу, навіть в ісламі з його суворо регламентованою п'ятикратною молитвою, життя людей не насичене такою кількістю обов'язкових церемоній.

Культові ритуали супроводжують китайця все його життя. Перші здійснюються ще до народження дитини у формі ритуальних подарунків матері на останньому місяці її вагітності. Ритуальні подарунки здійснюються також у день пологів і після них. З необхідністю фіксується рік, місяць, день і навіть година й хвилини народження дитини, щоб можна було у майбутньому здійснювати ворожіння. Третього дня після народження проводиться ритуальне купання, у кінці першого місяця — гоління голови. В цілому ритуальна практика, яка відбувається на честь новонародженого, має забезпечити його зустріч і захистити його від недобрих впливів.

День китайця має починатися і закінчуватися поклонами перед домашнім вівтарем. Поклони супроводжували своєрідний діалог з душами предків, у зверненні до яких він розповідав про свої справи та справи всієї родини, ділився з ними планами на майбутнє, чекаючи від них розуміння та сприяння.

Шлюбні церемонії тривалі і складні, але позбавлені будь-якого релігійного змісту. З наближенням скорої смерті людину одягали в ритуальний одяг, підготовлений завчасно, а по смерті члени сім'ї померлого здійснювали ритуальне голосіння. Поминаючи покійника, носили траурний білий одяг і утримувалися від певних форм діяльності. Тривалість і інтенсивність траурного процесу суворо регламентувалася ритуальними правилами. І до сьогодні китайці замовляють як даоських, так і буддійських ченців для виконання всіх необхідних церемоній. Чітко регламентовано і саму похоронну церемонію у визначенні її етапів, розташування могили, розміщення предметів, які б забезпечили комфорт покійнику в його потойбічному житті. Звичай класти в могилу необхідні покійнику речі зберігся і до сьогодні, хоча здебільшого в символічному вираженні. У сучасному Гонконзі діють магазини, де продають речі з паперу, які можна покласти в труну. Можна замість речей покласти опис предметів, які мають супроводжувати покійника в той світ. Можна навіть, спаливши речі, в тому числі і паперові, покласти в труну попіл з них. Отже, тут проявляється характерний для розвитку китайських культів символізм, коли реальні речі замінювались їх символами. Згідно уявлень китайців, тіло покійника має бути похованим цілим, що в сучасних умовах породжує проблему кремації, — а отже ще більше загострюється питання вилучення землі під традиційні поховання, — та проблему донорства.

Світоглядною основою формування культу предків були уявлення про те, що дух людини після смерті тіла продовжує своє існування. Знаходячись поряд, він і далі опікується долею нащадків, а дух правителів, відповідно, опікується долею всього народу. Сучасна Кореїська Народно-Демократична Республіка демонструє подібне ставлення до померлих вождів Кім Ір Сена та Кім Чен Іра. Культ предків був визначальним у системі особистих цінностей і являв собою основу уявлень про призначення і сенс життя. Вшанування предків мало на меті не стільки здобуття їх заступництва і допомоги, скільки збереження їх вічності та вдячності за залишену ними мудрість.

Культ спільного предка об'єднує китайську сім'ю. Збереження культу — це збереження родини. Здійснювати культові церемонії повинен тільки чоловік, тому для китайської сім'ї життєво важливим є народження сина. Отже, необхідність мати спадкоємців чоловічої статі є не лише соціальним, а й ритуальним обов'язком кожної сім'ї. Якщо в сім'ї не народжувався син, то китайські традиції дозволяли чоловікові взяти другу

дружину чи наложницю, яка б народила для сім'ї сина. При цьому перша дружина залишається в сім'ї господинею і матір'ю всіх дітей. Крім того, практикувалося формальне усиновлення зятя, племінника чи навіть стороннього хлопчика.

Небо в системі культів Китаю являє собою вершину піраміди. Культ Неба став головним у період династії Чжоу (1121—256 рр. до н. е.), і повний ритуал його вшанування став прерогативою імператорів. Імператори проголошувалися Синами Неба, яке по відношенню до них було вищою інстанцією, і перед нею вони мали звітувати, виражаючи синівську пошану. Небо і імператор були охоронцями світового порядку, тільки різних ієрархічних рівнів.

В історії Китаю відбувалася певна еволюція поняття Неба, від сімейних і кланових культів до культу абстрактно-символічного Неба. Крім того, від уявлень про нього як Верховного Божества, — персоніфікованого в образі Шан-ді прабатька людей, наділеного антропоморфними рисами, — до уявлень про Небо як природну сутність, як регулятивну основу буття, позбавлену людських рис. Небо набуло не стільки сакрально-теїстичного, скільки морально-етичного змісту. Небо не творець Піднебесної і не особистість. Воно не є принципово відмінним від людини і матеріального світу, а скоріше є їх сутністю. Воно із всіх об'єктів поклоніння наймудріше і неперевершене, єднає плінне і недосконале безпосередньо природне середовище життя людей. Людина має прагнути пізнавати сили Неба і не протидіяти, а сприяти їм. Традиційна китайська думка не визнає дуалістичного роздвоєння всесвіту на два принципово відмінні світи: вищого, божественного, трансцендентного та нижчого, створеного, гріховного. Небо у світогляді китайців — найвища моральна та пізнавальна цінність і в той же час байдужа об'єктивна необхідність, з якою людина мусить рахуватися.

Китайський «пантеон богів» заселений великою кількістю уявних істот: духів — покровителів сімей і кланів, ремісничих корпорацій, входних дверей і домашніх вогнищ. Крім того, до нього зараховувались люди, чиє зразкове життя дало можливість піднести їх до рівня божеств. Ними могли бути як імператори, знамениті чиновники, військові, так і визначні митці, вчені. Конфуціанство, навіть коли воно трансформувалось в офіційну релігію, особливо не переймалося раціональним осмисленням проблеми вищих сил, толерантно сприймаючи традиційні народні культу. Доповнивши культ предків синівською повагою до живих батьків, конфуціанці тим самим позбавили померлих предків містичного статусу. Тут ми спостерігаємо певну десакралізацію культів. У той самий час даосизм і буддизм органічно інтегрували в свої культу тисячі божеств із традиційних народних вірувань.

Даосизм, піднявши на вершину власного пантеону Дао, «коріння неба і землі», «праматір всіх речей», поставивши його на-

віть вище Неба, не надав йому персоніфікованих рис потойбічного творця і чудотворця. Власне, вищим божеством у даосів є нефритовий імператор Юй-хуан. За їхньою міфологією, він походить із людей. Це правитель, який за власною волею залишив престол, відмовився від мирського життя, став пустельником і перетворився на божество. В цілому, людина є об'єктом дії 33 тисяч божеств. Їхнього сприяння даоси намагаються досягти численними талісманами, ворожіннями, замовляннями.

У другому столітті нашої ери почався процес обожнення легендарного засновника даосизму Лао-цзи. У рамках даосизму відбулося більш глибоке, ніж у конфуціанстві формування релігійного напрямку. З'явилися професійні служителі культу і їх об'єднання. Була розроблена система ритуалів і культових практик, які зберегли в собі деякі особливості автохтонних шаманських культів, транси, екстази, талісмани. На честь особливо шанованих божеств і великих героїв даоси створювали численні храми, в яких ставили відповідних ідолів і збирали пожертви. Місцем проведення культових ритуалів могла бути як культова споруда, так і будь яка інша територія, містичним чином визначена жерцями. Даоські священнослужителі в процесі здійснення ритуалів прагнули ввійти в контакт з богами, щоб порадитися з ними, продемонструвавши їм свою пошану, і заручитися їхньою підтримкою. Багато уваги в даосизмі приділяється оповитій містикою практиці спеціальних фізичних вправ, систем дихання, харчування, внутрішній алхімії. Даосизм, маючи найбільше підстав називатися китайською національною релігією, так і не спромігся створити єдину догматичну основу на зразок християнського «Символу віри», що безперечно відбилося на особливостях їх ритуальної діяльності і організаційних рівнях, — в даосизмі відсутня єдина церковна структура.

З першого століття нашої ери в Китай проникає буддизм, який досить довго сприймався як різновид даосизму. Починаючи з V—VI ст. н. е., в Китаї формується так званий культовий буддизм, який, не наполягаючи на суворому дотриманні практики медитації та відповідного способу життя, пропонує своєрідний, доступніший мирянам, які живуть звичайним життям, шлях до нірвани. Остання в китайців скоріше розуміється як бездіяльна райська насолода. У процесі еволюції, адаптації до місцевих умов у китайському варіанті буддизму сформувався складний культ, який охоплює не тільки життя монахів, а і як особисте, так і громадське життя мирян. Це молитви і символічні жертвопринесення перед статуями Будди та інших численних божеств, паломництво до святих місць, обходи ступ (меморіальних та поховальних храмів) та інші. Восьмого дня четвертого місяця китайського календаря святкується день народження Будди Шак'ямуні. У цей день буддійські ченці приймають пожертви і здійснюють ритуальне омивання статуй Будди.

Буддійський клір складається з монахів і монахинь, які проживають у монастирях і вільно мандрують. Буддійські ченці, як і даоські, професійно задовольняють культово-обрядові потреби мирян. Їх за певну плату наймали як спеціалістів з проведення необхідних церемоній. До речі, якщо поблизу не було монахів, то для виконання обрядів міг бути запрошений будь-який авторитетний мирянин. Монахи і монастирі в імператорському Китаї були звільнені від державних податків і громадських примусових робіт, що призводило до непомірного зростання їх кількості. У 845 р. урядом з фіскальних міркувань навіть був виданий едикт, згідно якого відбулося примусове закриття частини культових закладів і секуляризація великої кількості переважно буддійських ченців із включенням їх до числа осіб, які мали платити податки.

У системі освіти і виховання вченого чиновника, як військового, так і цивільного, важливе місце займали ритуальні ігри: стрільба з лука та управління колісницею. Вони входили в конфуціанську систему освітніх «шести мистецтв» поряд з навчанням ритуалу, музиці, каліграфії та математиці. Ритуальні ігри, проходячи у формі змагань, створювали необхідну модель поведінки. Стрільба з лука вимагала спокою і концентрації, точності і пунктуальності, волі і смирення. Управління колісницею також стало формою ритуальної гри, яка мала виховувати у молодій людини певні інтелектуальні і фізичні якості. Вважалося, що той, хто в змозі успішно керувати, стоячи в колісниці, кінями і при цьому, зберігаючи рівновагу, прицільно стріляти з лука, той зможе, займаючи відповідальні посади, керувати людьми. Невпевненість, відсутність успіху при участі в ритуальних іграх, особливо в управлінні колісницею, принижували соціальний статус людини, заважали кар'єрному росту. Ритуальні ігри були надбанням знаті, вчених-чиновників, проводилися за різних умов і обставин, нерідко супроводжуючись застіллями. Найбільші — під час офіційних церемоній при імператорському дворі з участю вищих чиновників і навіть самого Сина Неба, менші — на інших рівнях чиновницької ієрархічної структури: в честь свят, приїзду гостей чи то просто заради розваги з виїздом на природу.

Отже, ритуал в Китаї є більше, ніж просто ритуал. Він є фундаментальною основою цивілізаційних соціокультурних процесів. Знанням і виконанням відповідних етико-ритуальних норм поряд зі знанням мови та письма обумовлена національна самовизначеність китайців.

Сьогодні державно-політична ідеологія КНР усе більше нагадує «старе конфуціанство в новому одязі». В китайському суспільстві відбувається повернення до традиційних для Китаю культурологічних, філософських, релігійних цінностей. В них, а не в комуністичній ідеології слід шукати пояснення китайського дива — стабільного, тривалого і значного фінансово-економічного зростання.

Стаття надійшла до редакції 16.11.12